

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-7-107-17>

УДК 347.1:340.114

Спесівцев Д.С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Анотація. Стаття присвячена визначенню природи цивільно-правового порядку і його місця у загальній конструкції правового порядку держави і суспільства. Розглядаються поняття і ознаки правового порядку і його співвідношення із законопорядком. Визначаються види правового порядку. Обґрунтовується, що на першому рівні класифікації відбувається поділ правопорядку на міжнародний і національний, на другому – поділ міжнародного і національного правопорядків на публічний і приватний. Подальша диференціація вже має галузевий характер і дозволяє диференціювати приватний правопорядок на цивільно-правовий, сімейно-правовий, трудовий тощо. Визначається, що у контексті позитивістського підходу до визначення об'єктивного цивільного права термін «правопорядок» може вживатись і для позначення стану урегульованості цивільних відносин, який позначається терміном «законопорядок». Розмежовуються широке і вузьке розуміння цивільно-правового порядку.

Ключові слова: правовий порядок, цивільно-правовий порядок, приватноправовий порядок, міжнародний правопорядок, законопорядок.

Spiesivtsev Denys

Lesya Ukrainka Volyn National University

CONCEPT OF CIVIL-LEGAL ORDER

Summary. The article is dedicated to determination of the nature of civil-legal order and its place in general construction of legal order of the state and society. The concept and signs of legal order and its correlation with law-order are considered in the article. The kinds of legal order are defined. It is substantiated that on the first level of classification the legal order is divided into international and national legal orders. On the second level of differentiation the international and national legal orders are divided into public and private legal orders. The further differentiation relates to branches of law and lead to civil-legal order, family-legal order, labor-legal order etc. It is determined that in context of positivist approach to objective civil law the term “legal order” can be used also for nomination the state of regularity of civil relationships that is denoted by term “law-order”. The broad and narrow understandings of civil-legal order need to be differentiated. It is defined that in a broad understanding the civil-legal order is a factual state of regularity of civil relationships by various juridical means in particular by legal norms, acts of self-regulation, acts of law-enforcement and right-realization etc., that are not always based on principle of the rule of law and in some circumstances can be used for providing interests of a state, neglecting such principle. In such understanding in concrete circumstances this term can characterize law-order. At the same time in narrow understanding the civil-legal order is a factual state of regularity of civil relationships by various juridical means in particular by legal norms, acts of self-regulation, acts of law-enforcement and right-realization etc., that based on the principle of the rule of law and aims to satisfy the interests and needs primarily the participants of civil relationships that at the same time need to be harmonized with interests of the state and society within frame determined by such a principle.

Keywords: legal order, civil-legal order, private-legal order, international legal order, law-order.

Постановка проблеми. Феномен правопорядку, або як його ще називають правового порядку [1, с. 18; 2, с. 18] став предметом досить широкої уваги з боку вчених правників, що безпосередньо відобразилось на якісному рівні його доктринальної розробки. Результатом цього стало формування майже уніфікованого підходу до розуміння сутності цього явища. У сучасних джерелах правовий порядок розглядають як фактичний стан правовідносин у певному суспільстві, який полягає в досягнутому рівні впорядкованості суспільного життя різноманітними юридичними засобами, що ґрунтуються на правовому законі [1, с. 521], або як стан чи результат урегульованості/впорядкованості суспільних відносин, що існують в умовах законності та забезпечені нормами права (визначеними правилами поведінки), які вплива-

ють на формування, зміну чи розвиток таких відносин [2, с. 18].

Поряд із цим, наукова розробка цієї проблематики сягнула досить високого рівня у межах науки загальної теорії права у той час як галузеві аспекти правопорядку залишились майже недослідженими. Хоча при цьому цілком очевидно, що відповідна юридична конструкція наділена у тому числі і цивільно-правовими рисами, а сам термін «правопорядок» активно вживається у цивілістичній доктрині у зв'язку з чим є елементом понятійно-категоріального апарату науки цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми правової природи і різновидів правового порядку досліджувались такими вченими правниками як Ю.Ю. Бородін, І.В. Венедіктова, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, О.О. Кот, А.Ф. Крижанівський, М.Е. Латинський, Р.А. Майданик,

О.О. Отраднава, К.П. Попович, І.В. Шалінська, Я.М. Шевченко, О.А. Явор, В.Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні природи цивільно-правового порядку і його місця у загальній конструкції правового порядку держави і суспільства.

Основний матеріал дослідження. Майже в кожному визначенні правового порядку або в описі його сутності акцент ставиться на аксіологічному складнику. Це видно, зокрема з першого з наведених вище визначень, пропонованого авторами підручника із загальної теорії права 2009 року.

Також, наприклад, Ю.Ю. Бородін зазначає, що правовий порядок утворюється домінуванням у ньому правових відносин, що ґрунтуються на цінностях свободи, справедливості й формальної рівності та виражається у правовій захищеності, безпеці й упорядкованості суспільної життєдіяльності, надійних гарантіях здійснення прав та забезпечення інтересів особи, ефективному функціонуванні інституцій громадянського суспільства і механізмів державної влади [3, с. 216]. На переконання К.Б. Поповича, правовий порядок закладається і функціонує на засадах дотримання правових приписів та стандартів, що розробляються державою з урахуванням принципу верховенства права [4, с. 22]. До цих правових позицій можна навести ще багато висновків учених-правників.

Таким чином, «червоною ниткою» крізь усі ці визначення проходить розуміння правового порядку через його якісну характеристику – базування на правовому законі або принципі верховенства права.

Водночас, вважаємо, що якісний компонент правового порядку слід розглядати більш глибоко. Адже, як вбачається з наведених визначень, сама категорія правового порядку несе певне якісне навантаження у тому сенсі, що характеризує стан юридичної упорядкованості суспільних відносин, а фактично рівень розвитку права, якого досягло певне суспільство, а у більш вузькому розумінні – держава. У цьому сенсі правовий порядок, що базується на праві, протиставляється на рівні розмежування і нетотожності права і закону, законопорядку, який базується суто на законі, не враховуючи право, і який, на відміну від правового порядку, може існувати у недемократичній державі [1, с. 521–522].

Однак, навіть якщо йдеться про правові порядки двох різних держав, можна з упевненістю стверджувати, що вони відрізнятимуться. Кожен з них має унікальний характер. Адже, як зазначає Ю.Ю. Бородін, правовий порядок – це складний і комбінований феномен правового життя, постматеріальна «віртуальна реальність», яка утворюється на основі певної сукупності окремих правових відносин, що поєднуються у загальну картину. Як безліч окремих мазків художника на полотні утворюють картину, набувають певної якості, форми і змісту, так і система правових відносин утворює правовий порядок, що є «новою матерією» стосовно своїх компонентів. При цьому, як стверджує вчений, правовий порядок – це відносно усталена і мінлива картина правового буття суспільства [3, с. 216].

Правовий порядок кожної держави є унікальним, тому не може існувати двох абсолютно однакових правових порядків.

Як зазначає А.Ф. Крижанівський, характеризуючи український національний правовий порядок, він є складовою частиною східнослов'янської правової сім'ї, самобутність якої зумовлена загальними соціальними, культурними, державницькими засадами життя слов'янських народів [5, с. 88–89]. Тобто, правовий порядок кожної держави має унікальний характер, і, крім того, у конкретний історичний період він відрізнятиметься від правового порядку цієї ж держави, але в інший історичний період.

Водночас, що важливо, з точки зору структурної будови, навіть якщо в якості елементів правового порядку розглядати суб'єктів, норми права, правове регулювання, законність [4, с. 21], правомірну поведінку і правовідносини [3, с. 218–219] якісний рівень правового порядку і навіть його цивільно-правового сегменту стосуватиметься набагато глибших його аспектів, що особливо демонструється у компаративістському ключі. Наприклад, правовий порядок однієї держави допускати реквізицію в умовах війни будь-якого майна, яке може бути потрібним збройним силам для виконання ними бойових завдань, у той час як правовий порядок іншої держави запроваджуватиме принцип *numerus clausus* майна, яке може бути реквізоване. Законодавство однієї держави встановлюватиме юридичні механізми компенсації за шкоду, завдану особі в ході бойових дій, здійснюваних противником, а законодавство іншої держави таких механізмів не встановлюватиме. Одна держава забезпечуватиме функціонування юридичних механізмів надання житла внутрішньо переміщеним особам, а інша – ні.

Усе наведене показує, що правові порядки різних держав є певною мірою унікальними і відрізняються один від одного. При цьому війна, як неординарна і досить багатогранна в аспекті способів ведення і наслідків обставина, ще більше показує відповідну різницю.

Це водночас порушує проблему з приводу того, чи йдеться, наприклад, при порівнянні відповідних сегментів правової системи України і правової системи Російської Федерації в частині, де вони стосуються війни (спосіб здійснення війни, охорона особистих немайнових і майнових прав учасників цивільних правовідносин, цивільно-правова відповідальність за завдання шкоди в ході збройного конфлікту тощо) про порівняння правового порядку і законопорядку або у цілому двох правових порядків, а в окремих випадках правового порядку і законопорядку. Адже навіть якщо розглядати правовий порядок як стан правовідносин у певному суспільстві, що узгоджується, зокрема з принципом верховенства права, то у такому разі маємо зважати на галузеву диференціацію таких відносин і подальшу диференціацію відносин у межах відповідної галузі. Це неминуче приведе до того, що навіть у межах суспільних відносин, які включені у предмет правового регулювання певної галузі, можна виокремити як правовідносини, що упорядковані нормативними положеннями, які узгоджуються із зазначеним принципом, так і ті, що не узгоджуються з ним. Наприклад, правовий порядок у частині, пов'язаній з цивільними відносинами, у цілому характеризується досить високим рівнем розвитку (у державі забезпечено функціонування

ринкових механізмів, функціонує ефективна система захисту суб'єктивних цивільних прав), однак, наприклад, в частині спадкування, закон встановлює правило, згідно з яким після смерті особи належні їй на момент смерті майнові права переходять у власність держави, якщо актив спадкової маси перевищує пасив, або до спадкоємців такої особи, якщо пасив спадкової маси перевищує актив. Чи означає це, що у цьому випадку в частині зазначених юридичних механізмів спадкування реалізовується правопорядок і законопорядок відповідно. Або ж тепер необхідно стверджувати, що стосовно стану упорядкованості цивільних відносин необхідно вживати лише термін «законопорядок»?

Тобто очевидно є проблема сфери застосування відповідної термінології, чи використовують її відносно рівня впорядкованості всіх відносин, або ж також відповідна термінологічна диференціація може бути застосована до відносин, що віднесені до предмету правового регулювання конкретної галузі й навіть інституту права. І якщо так, то чи є ці терміни взаємозамінними, наприклад, на рівні галузі права, якщо лише відносно певного виду відносин чи навіть окремого цивільно-правового механізму регулювання окремого аспекту суспільних відносин справедливо застосувати термін «законопорядок», а щодо інших цивільних відносин і механізмів – термін «правапорядок».

Крім того, за критерієм якісної характеристики урахування права при запровадженні нормативних положень у межах правової системи сама категорія «правапорядок» охоплює досить широкий якісний діапазон від мінімального, який дозволяє стверджувати, що порядок держави в цілому будується на праві, і, завершуючи «високоякісними» у цьому сенсі правовими системами, які повністю будуються на праві. Якісна різниця між такими правопорядками є суттєвою. Перший – це правопорядок, що відповідає мінімальним вимогам, для того щоб власне вважатись такими, а другий – це правопорядок, який за своїми якісними характеристиками твердо відповідає суті відповідної категорії.

Наведене вище, урахувавши висновки, сформульовані в ході наукових досліджень теоретиками права, дозволяє більш глибоко подивитись на проблему правопорядку в контексті окремих його сегментів, зокрема в аспекті окремих галузей права. Тобто наука загальної теорії права закономірно заклала доктринальний базис для розуміння природи правопорядку у цілому, який повинен бути розвинений на рівні галузевих досліджень, у тому числі цивілістичних.

Варто зазначити, що наукова розробка класифікації правопорядку фактично вже здійснена, хоча і певною мірою фрагментарно. Зокрема, К.Б. Попович прямо зазначаючи, що положення загальної теорії права в дослідженні різних підходів щодо тлумачення правового порядку можна застосувати до поняття міжнародного правопорядку, з урахуванням специфіки суб'єктів останнього, пропонує розглядати міжнародний правопорядок як стан або результат впорядкованості відносин, що виникають, існують, змінюються чи розвиваються при співробітництві учасників міжнародного права, які повинні в умовах закон-

ності дотримуватися міжнародно-правових приписів, що формуються для врегулювання відносин між даними суб'єктами та досягнення цілей, що в них закладаються [2, с. 18, 20].

Свою чергою І.В. Шалінська, підтримуючи висновок А.П. Мовчана, розглядає міжнародний правопорядок як певний порядок у відносинах між державами, передбачений і встановлений міжнародним правом, і при цьому відносить до компонентів міжнародного правопорядку джерела права, зокрема: міжнародні договори; міжнародний звичай; загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй, як допоміжні засоби для визначення правових норм [6, с. 55, 57]. У такий спосіб вчена окреслює вузьке позитивістське розуміння правопорядку, зокрема міжнародного.

Водночас очевидно, що міжнародний правопорядок безпосередньо кореспондує національному правопорядку, утворюючи в понятійному аспекті дві однопорядкові категорії, визначені в результаті поділу загального поняття «правапорядок» за критерієм локалізації, тобто сфери відносин, що ним охоплюються. Звідси виокремлюється, відповідно, міждержавний (міжнародний) і внутрішньодержавний (національний) рівні правопорядку.

Також сучасна юридична наука оперує категорією «публічний порядок». Зокрема, М.Е. Латинський зазначає, що в сучасних дослідженнях відповідне поняття вживається в таких значеннях, як: стан впорядкованості державно-правових відносин у галузі реалізації державної політики (передусім у сфері адміністративно-розпорядчих відносин); імперативне правило, що виключає реалізацію домовленостей сторін, закріплених у приватноправовому контракті; принцип, на основі якого оцінюється можливість застосування зарубіжного права; принцип, на основі якого оцінюється можливість реалізації приписів юрисдикційних актів зарубіжних судів та арбітражних установ. При цьому вчений також визнає можливим розглядати публічний порядок як інститут законодавства, тобто сукупність правових норм, що упорядковують відносини, пов'язані із застосуванням застереження про публічний порядок та правовими наслідками такого застосування [7, с. 25, 28], чим, по суті, також підтримує вузьке позитивістське розуміння правопорядку, зокрема публічно-правового.

Однак, очевидно, що в такому сенсі вчений визначає публічний правопорядок як сегмент міжнародного права, з чого виникає можливість виокремлення також приватного міжнародного правопорядку як стану врегульованості міжнародними нормативно-правовими актами приватних відносин, який, відповідно, кореспондує публічному міжнародному правопорядку, про що зазначив М.Е. Латинський. Водночас екстраполяція цього підходу на поняття внутрішньодержавного (національного) правопорядку у дзеркальному погляді приводить до диференціації публічного і приватного національного правопорядків. Це впливає і з висновку Ю.Ю. Бородіна, відповідно до якого правопорядок становить таке соціально-правове благо, що інтегрує всі сторони

й рівні правового регулювання суспільних відносин – у сфері приватного і публічного, матеріального і процесуального, міжнародного, інтеграційного і національного, також на рівні галузі, правового інституту і правової норми [3, с. 220]. Цей підхід, з яким ми повністю погоджуємось, дозволяє сегментувати будь-який правопорядок на окремі підсистеми (окремі рівні правопорядку), застосовуючи різні підходи, зокрема загальноправові, галузеві й навіть предметні (інституційні).

Отже, на першому рівні класифікації відбувається поділ правопорядку на міжнародний і національний, на другому – поділ міжнародного і національного правопорядків на публічний і приватний. Подальша диференціація вже має галузевий характер і дозволяє диференціювати приватний правопорядок на цивільно-правовий, сімейно-правовий, трудовий тощо. На користь такої диференціації виступає усе та ж його позитивістська основа. Адже, як зазначає С.В. Панченко, посилаючись на В.В. Клабана, саме система джерел права забезпечує належну нормативну регламентацію суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову розвитку суспільства [8, с. 81], з чого випливає детермінація правопорядку джерелами права, які, будучи об'єднаними предметом правового регулювання, становлять зміст галузі права, що дає привід стверджувати про цивільний правопорядок (цивільно-правовий порядок), зокрема як стан урегульованості цивільних відносин і набір інструментів, що приводить до такого стану.

Отже, такий підхід до розуміння цивільно-правового порядку гармонізує з сучасним розумінням об'єктивного цивільного права як сукупності нормативно-правових положень, що регулюють цивільні відносини. У зв'язку з цим за таких умов термін «правапорядок» у цивільно-правовому розумінні можна розглядати як

порядок, визначений нормативно-правовими положеннями, що регулюють цивільні відносини, незалежно від того, чи будується він на праві або судо на законі. У такому разі може відбуватися певна підміна понять, зокрема коли терміном «правапорядок» позначатиметься у тому числі і законопорядок. Проте вважаємо, що такий «спрощений» підхід гармонізує з позитивістською концепцією джерел цивільного права і повністю відповідає потребам сучасної цивілістичної доктрини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз, урахувавши багатоглибкість поняття «правапорядок», дозволяє розмежувати широке і вузьке розуміння цивільно-правового порядку.

У широкому розумінні цивільно-правовий порядок являє собою фактичний стан урегульованості цивільних відносин різноманітними правовими засобами, зокрема нормами права, актами саморегулювання, актами правореалізації і правозастосування тощо, які не завжди ґрунтуються на принципі верховенства права, і в окремих випадках можуть використовуватись для забезпечення публічних інтересів держави, прямо нехтуючи такими принципами.

У такому розумінні у конкретних обставинах цей термін може характеризувати, зокрема і законопорядок.

Водночас у вузькому розумінні цивільно-правовий порядок являє собою фактичний стан урегульованості цивільних відносин різноманітними правовими засобами, зокрема нормами права, актами саморегулювання, актами правореалізації і правозастосування тощо, які ґрунтуються на принципі верховенства права, і спрямовані на задоволення інтересів і потреб у першу чергу учасників цивільних відносин, які, водночас, повинні гармонізувати з інтересами держави і суспільства у межах, визначених цим принципом.

Список літератури:

1. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік та ін.; за ред. д-ра юрид. наук., проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук., проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
2. Попович К.Б. Щодо поняття «міжнародний правопорядок». *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2011. Вип. 17. С. 17–20.
3. Бородін Ю.Ю. Поняття, ознаки та властивості правопорядку. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. 2012. № 2 (1). С. 211–221.
4. Попович К.Б. Теоретико-правовий аспект сучасного значення правопорядку. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 20–22.
5. Крижанівський А.Ф. Сучасний правопорядок: доктринальне і прикладне бачення у вітчизняній юриспруденції. *Наук. праці Одеськ. нац. юрид. акад.* 2008. Т. VII. С. 83–93.
6. Шалінська І.В. Акти «м'якого права» та міжнародний правопорядок. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітарн. ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-2, т. 1. С. 55–57.
7. Латинський М. Публічний порядок як комплексна категорія в сучасному міжнародному приватному праві. *Наук. записки Ін-ту законодавства Верхов. Ради України*. 2018. № 4. С. 24–29.
8. Панченко С.В. Поняття та ознаки джерела цивільного права. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 5. С. 81–86.

References:

1. Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., Avramenko, L.V. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* [General theory of state and law: a textbook for students of legal higher educational institutions]. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)
2. Popovych, K.B. (2011). Shchodo poniattia «mizhnarodnyi pravoporiadok» [Regarding the concept of "international legal order"]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriiia «Pravo»* [Uzhhorod National University Herald. Series: Law], 17, 17–20. (in Ukrainian)

3. Borodin, Yu.Yu. (2012). Poniattia, oznaky ta vlastyvoli pravoporiadku [Concepts, signs and properties of legal order]. *Nauk. visn. Lviv. derzh. un-tu vnutr. sprav* [Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs: legal series], 2(1), 211–221. (in Ukrainian)
4. Popovych, K.B. (2012) Teoretyko-pravovyi aspekt suchasnoho znachennia pravoporiadku [Theoretical and legal aspect of the modern meaning of legal order]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriiia «Pravo»* [Uzhhorod National University Herald. Series: Law], 18, 20–22. (in Ukrainian)
5. Kryzhanivskiy, A.F. (2008). Suchasnyi pravoporiadok: doktrynalne i prykladne bachennia u vitchyzniani yurysprudentsii [Modern legal order: doctrinal and applied vision in domestic jurisprudence]. *Nauk. pratsi Odesk. nats. yuryd. akad.* [Scientific Papers of National University “Odessa Law Academy”]. VII, 83–93. (in Ukrainian)
6. Shalinska, I.V. (2013). Akty «miakoho prava» ta mizhnarodnyi pravoporiadok [Acts of "soft law" and the international legal order]. *Nauk. visn. Mizhnar. humanitarn. un-tu. Ser.: Yurysprudentsiia* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence], 6-2(1), 55–57. (in Ukrainian)
7. Latynskiy, M. (2018). Publichnyi poriadok yak kompleksna katehoriia v suchasnomu mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Public order as a complex category in modern international private law]. *Nauk. zapysky In-tu zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy* [Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine], 4, 24–29. (in Ukrainian)
8. Panchenko, S.V. (2019). Poniattia ta oznaky dzherela tsyvilnoho prava. Concepts and signs of the source of civil law. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskoho. Seriiia: yurydychni nauky* [Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences], 30(69), 81–86. (in Ukrainian)